

НОВІТНІ ПРОГРАМНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

ЮЗІКОВА Наталя Семенівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 343.979

В статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення запобігання злочинам неповнолітніх та адаптація програмно-модельних проектів організації профілактичної роботи в окремих регіонах України. На основі аналізу національного законодавства, сучасних програм, наукових робіт були сформульовані висновки.

Ключові слова: неповнолітні, відновне правосуддя, запобігання злочинам, рівні профілактики, соціальні служби, органи місцевої влади, громада.

Вступ

Створення єдиного підходу до формування соціально прийнятної активності неповнолітніх на основі національних та загальнолюдських цінностей та побудови політики запобігання злочинам неповнолітніх виступає пріоритетною задачею сучасного суспільства.

Питання запобігання злочинності неповнолітніх були об'єктом дослідження відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Ю.М. Антонян, А.І. Долгова, В.П. Дрьомін, В.В. Голина, В.О. Глушков, Г. Забрянський, В.П. Ємельянов, О.М. Костенко, В.С. Ковальський, Р.Г. Коваль, Н.М. Крестовська, Н.Ф. Кузнецова, Н.М. Прокопенко, О.М. Литвак, І.П. Лановенко, Е.Б. Мельнікова, П.С. Матишевський, В.П. Тихий, В.О.Туляков, А.П. Тузов, І.К. Туркевич та ін.

Інститут злочинності неповнолітніх постійно привертає увагу вчених різних на-

укових сфер, про що свідчать численні дисертаційні та монографічні дослідження: Д.Л. Виговського «Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх»; Л.С. Дубчак «Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні»; Н.О. Сущенко «Соціально-психологічні особливості особистості підлітків та молоді, схильних до протиправної поведінки», П.В. Вівчар «Особливості морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудовах колоніях», Л.М. Гайчук «Психосоматичні розлади у делінквентних дівчат-підлітків (діагностика, корекція і профілактика)», Т.Г. Перепелица «Соціокультурні чинники злочинної поведінки підлітків», Р.І. Благута «Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх», Н.А. Зобенько «Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у російській федерації (1990 – 2005 рр.)», П.С.Самыгин «Девіантне поведіння молоді», Г.М. Кожина «Невротичні розлади у підлітків, які знаходяться в умовах пенітенціарної системи (клініка, механізми формування, корекція, профілактика)»; Л.Б. Шнайдер «Девіантне поведіння дітей і підлітків».

Постановка завдання

Метою статті є дослідження заходів запобігання злочинам неповнолітніх крізь призму нормативно-правового забезпечення та шляхів реалізації програмно-модельних проектів організації профілактичної роботи у регіонах України.

Результати дослідження

До основних кроків нормативно-правового регулювання різних рівнів профілактики злочинів неповнолітніх, передусім, належать: Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». На спеціальному рівні врегульовані заходи попередження злочинності неповнолітніх в Україні у наступних нормах: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003 р. «Про затвердження Концепції запобігання та викоринення найгірших форм праці дітей», Накази Міністерства освіти і науки України «Щодо профілактики злочинності і правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» від 29.10.2010, «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» 01.02.2010 та низка інших нормативних актів.

Так, запроваджена державна Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена загальнодержавна Програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, проводяться операції з профілактики та корекції злочинної поведінки неповнолітніх разом із службою у справах дітей при місцевих і обласних державних адміністраціях і органах міліції.

Результатом цілеспрямованої системної роботи щодо профілактики злочинності та правопорушень серед неповнолітніх виступають рекомендації щодо взаємодії різних суб'єктів профілактики і залучення до правовиховної, правоосвітньої та профілактичної роботи громадських організацій. Це: постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. N 616; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації положень Концепції запобігання та викоринення найгірших форм праці дітей від 29 жовтня 2003 р. N 648-р; наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку

України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106; наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження «Основних орієнтирів виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» від 17.12.2007 № 1133; наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 N 3131/386; наказ Міністерства освіти і науки України «Щодо профілактики злочинності і правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» від 29.10.2010 № 1023.

Органам влади рекомендовано сприяти розвитку мережі притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації та приймальників-розподільників для неповнолітніх. Планується розпочати роботу із залучення підлітків, схильних до правопорушень, до безпосередньої участі у проведенні громадських заходів. Передбачається випуск телефонного довідника для учнів навчальних закладів про служби, які займаються питаннями неповнолітніх.

Але проблема полягає в тому, що на державному рівні не врегульовано і не закріплено розробку й апробацію тривалих програм втручання, які б, систематично діючи, допомагали дітям, підліткам утримуватися від антисоціальних проявів у поведінці і надалі – від скоєння правопорушень.

В Українському правовому полі відсутні постійно діючі тривалі профілактичні програми формування позитивної поведінки неповнолітніх, розвитку соціально прийнятних навичок у підлітків різних вікових груп.

Окремі програмні заходи профілактичного характеру діють на локальному рівні

ні (програма реалізації повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян на території Калинівської міської ради на період 2010 – 2015 роки); розпорядження начальника Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Дарницької районної у м. Києві державної адміністрації «Про соціальну програму «Впровадження трирівневої моделі профілактики правопорушень серед дітей» (2008 р.).

Суттєвим кроком у напрямку запровадження зарубіжного досвіду профілактики злочинності неповнолітніх можна вважати наступні програми і моделі. Так, за фінансової підтримки Швейцарської агенції поетапно запроваджується з метою зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх в Україні проект «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» [1]. В рамках реалізації якого фахівцями Українського Центру Порозуміння, Інституту проблем наркоманії та наркозлочинності та Київського Національного університету внутрішніх справ розроблено комплексну інноваційну трирівневу регіональну модель профілактики підліткової злочинності.

Розроблена модель ґрунтується на принципах проактивного, відновного підходу (запобігання правопорушенням, усунення причин та обставини, що детермінують протиправні діяння, залучення широкого кола громадськості до процесу реабілітації дітей та молоді, що вчинили злочин чи правопорушення, створення умов для формування відповідального ставлення до своїх вчинків та відновлення стосунків і миру в громаді), врахування психологічних особливостей, поваги до суспільних цінностей, визнання прав дитини. Особливістю означеної моделі є те, що вона передбачає впровадження регіональних превентивних систем та координацію роботи правоохоронних органів, органів місцевої влади, державних соціальних служб і громади. Реалізація програмних заходів охоплює три рівні профілактики суспільно небезпечної активності неповнолітніх. Так, на першому рівні відбувається налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законослухняної поведінки). Суб'єктами

профілактичної діяльності на первинному рівні виступають органи освіти та шкільні служби порозуміння (ШСП), які під час тренінгів та «кіл» проводять ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам взаємодії у суспільстві. Передбачається також включення навчальних компонентів з відновного та проактивного підходів в інформаційну стратегію міліції для інформування громадськості та дітей, учнів навчальних закладів.

На другому рівні інспектор кримінальної міліції у справах дітей або дільничний інспектор міліції реєструють адміністративне правопорушення або інше суспільно неприйнятне діяння, що не підпадає під дію норм КК України. У такому разі координатор центру відновного правосуддя (ЦВП) у громаді може застосувати такий самий механізм реагування і подальшої реабілітації та реінтеграції, що й на третьому рівні профілактики. Однак, якщо діяння не представляє значної суспільної небезпеки, профілактичну діяльність здійснює ШСП, діяльність якої координує практичний психолог або соціальний педагог із числа членів мультидисциплінарної команди. На вторинному рівні дуже активно до роботи по профілактиці залучаються старшокласники, які пройшли спеціальне навчання. Вони є нейтральними посередниками в розв'язанні конфліктів, що виникають між учнями школи, проводять «кола» в класах та профілактичні заняття. Таким чином реалізується принцип діяльності Шкільної служби порозуміння «рівний-рівному». Шкільні служби порозуміння займаються розв'язанням конфліктів та реагуванням на прояви девіантної поведінки учнів школи, – проводить так звані «кола» для розв'язання певної проблеми, ухвалення рішення, підтримання одного з учасників тощо, упровадження програми розвитку життєвих навичок, яка сприяє соціальній реабілітації девіантних підлітків. Третій рівень профілактики розрахований на підлітків, які скоїли правопорушення або злочини. Тож мета профілактики цього рівня – реабілітація правопорушника та реінтеграція його в громаду. Для цього залучають належні ресурси громади та створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки.

Основним інструментом моделі на цьому рівні є програма відновного правосуддя. Її суть полягає в тому, що всі особи, причетні до злочину, мають змогу зустрітися і спільно обговорити його причини й наслідки та визначити дії, які допоможуть усунути (виправити) завдану злочином шкоду. Завдяки такій зустрічі підліток має усвідомити вплив своєї протиправної поведінки та взяти відповідальність за її наслідки, виявивши це через виправлення заподіяної шкоди [2].

Також в Україні запроваджено Проект ЄС TACIS-IBPP «Розвиток в Україні мережі Центрів відновного правосуддя в громадах», який здійснюється за фінансової підтримки Європейського Союзу. Мета проекту – покращити систему реінтеграції неповнолітніх правопорушників шляхом розвитку мережі Центрів відновного правосуддя в громадах. Слід зазначити, що механізми відновного правосуддя на сьогодні діють у багатьох розвинутих країнах протягом багатьох років, а їх застосування має високий рівень ефективності. В Україні механізми відновного правосуддя та процедури медіації (примирення) поки що застосовуються лише в рамках пілотних проектів, однак їх приблизно 10-річна практика показує результат ефективності в межах 90 відсотків: вдається досягти реальної зміни поведінки неповнолітнього правопорушника без застосування до нього покарання, пов'язаного з позбавленням волі, а також реальному відшкодуванню потерпілому завданої від злочину шкоди та його примирення з правопорушником, відвернути загрозу повторного вчинення цим неповнолітнім злочину [3].

В Україні запроваджено та успішно діє Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Він є 5-річним проектом технічної допомоги та співробітництва між Урядом Канади та Урядом України, спрямованим на розбудову і впровадження ефективної та відповідальної системи правосуддя для молоді, яка вчинила злочин, що відповідає міжнародним стандартам. Цей Проект виконується компанією Агрітім Канада Консалтинг Лтд. у співпраці з Міністерством Генерального соліситора та громадської безпеки Уряду провінції Альберта за фінансової підтрим-

ки Канадського агентства міжнародного розвитку та за підтримки Верховного Суду України та Міністерство юстиції України. Проект сприяє розробці законодавства та політики в сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, надає допомогу у розробці нових підходів під час судового процесу, що мають на меті реабілітацію неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння та запобігання їх злочинній поведінці у майбутньому, водночас забезпечуючи захист їхніх прав, сприяє розробці моделей покращення послуг в сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх у двох пілотних регіонах України [4].

Програми і моделі, розроблені у рамках проектів, є доволі багатокомпонентними і системними, тож можуть також бути запроваджені у якості пілотних проектів у регіонах із високим рівнем злочинності неповнолітніх.

Профілактичний вплив, також, здійснюється шляхом проведення короткострокових операцій, які проводяться на локальному рівні органами державної влади, серед яких можна виділити: «Ялинка», «Урок», «Втягувач», «Мак», «Літо» тощо. Але, враховуючи невелику тривалість подібних заходів та їх періодичність, профілактичний вплив не дає очікуваних результатів щодо стабілізації криміногенної ситуації у середовищі неповнолітніх. Оскільки неповнолітнім необхідні постійна допомога й нагляд, що зумовлені особливістю психічного, вікового, морального, розумового стану осіб підліткового віку, гендерними особливостями. А суспільно небезпечна поведінка неповнолітніх обумовлюється та детермінується тими соціальними та матеріальними обставинами, у яких перебуває така особа.

Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» за підтримки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України в 2009 році у навчальних закладах Вінницької, Кіровоградської, Київської та Черкаської областей проведено дослідження «Насильство в школі: проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі в її розв'язанні». Результати дослідження свідчать, що найчастіше насильство до дітей чинять: інші діти (95%), батьки (68 %) та до-

рослі, які працюють із дітьми (39 %); від 24 до 37% дітей зазнають насильства дома, на вулиці, в школі (від практично щоденного до декількох раз на місяць).

Ствердно відповіли про те, що зазнають насильства в школі 65% дівчат та 50% хлопців у віці 9-11 років; 84% дівчат та 70% хлопців у віці 12-14 років; 56 % дівчат та 51 % хлопців у віці 15-16 років [5].

У 2010 році Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України було проведено моніторинг щодо стану профілактики соціально неприйнятної активності неповнолітніх в окремих регіонах. Об'єктом вивчення стали також шляхи конструктивної співпраці начальних закладів, органів влади та громадських установ у запобіжній сфері [6]. Окремі результати реалізації заходів подолання злочинності серед неповнолітніх та організації профілактичної роботи у регіонах України виглядають наступним чином.

У Вінницькій області розширено мережу гуртків у позашкільних навчальних закладах, діяльність яких спрямована на професійну орієнтацію; розроблено заходи щодо взаємодії шкіл району з працівниками правоохоронних органів з метою підвищення рівня профілактики правопорушень. У ряді навчальних закладів області успішно працюють шкільні служби порозуміння.

У Волинській області щорічно спільно з медичними працівниками проводяться профілактичні огляди учнів ЗНЗ і ПТНЗ на предмет раннього виявлення наркологічних захворювань, проводиться анкетування учнів з метою вивчення залежності їх від шкідливих звичок. Діти, схильні до правопорушень, залучаються до участі в благодійній акції «Милосердя».

У Кіровоградській області педагогічними працівниками спільно зі службами у справах дітей здійснюється соціально-педагогічний патронаж сімей, у яких виховуються діти з девіантною поведінкою, проводиться індивідуальна робота з батьками та дітьми, вживаються комплексні заходи щодо повернення дітей до навчання.

У Луганській області в кожному навчальному закладі діють ради профілактики, які контролюють виконання планів першочергових комплексних організаційних та прак-

тичних заходів, спрямованих на посилення роботи серед учнівської молоді та їх батьків з протидії незаконному обігу наркотичних речовин, профілактики наркоманії, алкоголізму та тютюнопаління.

У Тернопільській області з 2009 року впроваджується програма «Діагностика і профілактика девіантної поведінки дівчат шкільного віку», розроблена науковцями Тернопільського національного університету ім.В. Гнатюка.

У Харківській області Головним управлінням освіти і науки спільно з Головним управлінням охорони здоров'я, відділом кримінальної міліції у справах дітей, Харківським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розроблено Комплексний план спільних заходів на 2010 рік щодо попередження негативних явищ у дитячому середовищі. Щомісяця здійснюється моніторинг виконання зазначеного плану, поновлюється банк даних про учнів, притягнутих до кримінальної відповідальності.

У Чернігівській області налагоджено взаємообмін інформацією обласного управління освіти і науки облдержадміністрації, відділів освіти райдержадміністрацій, управлінь освіти міських рад із кримінальною міліцією у справах дітей щодо ситуації в підлітковому середовищі.

У м.Києві між загальноосвітніми та вищими навчальними закладами юридичного профілю укладено угоди про співпрацю у здійсненні превентивного виховання учнів.

Висновки

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що запровадження програмних заходів в усіх регіонах країни та систематичне виконання основних завдань сприятиме стабілізації криміногенної ситуації в країні, оскільки безсистемність у підході до цього питання не призводить до позитивних результатів. Крім того, важливого значення у запобіжній діяльності відіграє конструктивна системна співпраця місцевих органів влади, шкіл, громадських організацій із правоохоронними органами, яка сприятиме реалізації заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності серед непо-

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення запобігання злочинам неповнолітніх та шляхи запровадження програмно-модельних проектів організації профілактичної роботи в окремих регіонах України. На підставі аналізу національного законодавства, новітніх програм, наукових праць були сформульовані висновки.

SUMMARY

The article analyzes the regulatory legal provision preventing juvenile crime and adaptation of software and modeling projects for the organization of prevention work in some regions of Ukraine. Based on an analysis of national legislation, current programs, scientific papers have been formulated conclusions.

внолітніх та організації профілактичної роботи у регіонах України.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку необхідно вважати дослідження питань доцільності програмних заходів, спрямованих на формування прийнятних навичок у неповнолітніх осіб, із девіантною, у тому числі, злочинною поведінкою; на розробку механізмів відновного правосуддя та процедури медіації; на розбудову і впровадження ефективної та відповідальної системи правосуддя для неповнолітніх, які вчинили злочин, що відповідає міжнародним стандартам.

Література

1. Проект «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Українського центру порозуміння. Режим доступу: [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/02\(10\)/05-Pobudova_praktyky/100501.pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/02(10)/05-Pobudova_praktyky/100501.pdf)

2. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід упроваджен-

ня [Електронний ресурс] // Інформаційний веб-сайт «Практика вирішення конфліктів». Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/doc/reg_model_ppz.pdf

3. Проект ЄС TACIS-IBPP «Розвиток в Україні мережі Центрів відновного правосуддя в громадах» [Електронний ресурс] // Інформаційний веб-сайт «Практика вирішення конфліктів». Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/doc/CRJC_project_description.pdf

4. Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт проекту. Режим доступу: <http://youthjustice.org.ua/>

5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» № 59 від 01.02. 2010.

6. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо подолання злочинності серед неповнолітніх та організації профілактичної роботи» №1/9-623 від 13.09.10 року.